

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Педагогічний факультет

Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **«Технології використання народознавчого матеріалу на уроках природознавства в початковій школі»**

Виконала: студентка II курсу магістратури спеціальності 013 Початкова освіта
Бик Д.Р.

Керівник: **Дутко О.М.**, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та управління навчальним закладом

Рецензент :
Моцик Р.В., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики

Кам'янець-Подільський – 2019 року

ЗМІСТ	
ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Проблеми використання народознавчого матеріалу на уроках природознавства в початковій школі	8
1.1 Жанри усної народної творчості природознавчого спрямування	8
1.2 Використання відомостей народного календаря на уроках природознавства	29
1.3 Огляд навчальних програм та підручників з природознавства щодо використання народознавчого матеріалу	38
РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЯ ВИКОРИСТАННЯ НАРОДОЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА	45
2.1 Експериментальна технологія використання народознавчого матеріалу на уроках природознавства	45
2.2 Технологія використання народознавчого матеріалу під час вивчення природознавства	54
2.3 Аналіз результатів експериментального дослідження	77
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	91
ДОДАТКИ	97
Додаток А. Українські народні казки	97
Додаток Б Легенди	102
Додаток В Прислів'я і приказки	104
Додаток Г Народні прикмети передбачення погоди	110
Додаток Д Загадки	112
Додаток Е Народні ігри	113

ВСТУП

Наукою та багатовіковою практикою переконливо доведено, що українська школа справді національна тоді, коли ґрунтується на українській етнопедагогіці, українській національній системі впливу на формування особистості і за орієнтаційний еталон має народні чесноти, норми християнської моралі, гармонію родинно-громадсько-шкільного виховання. Оптимальність функціонування української національної школи відбувається за наявності міцної етнопедагогічної основи. Такої точки зору дотримувались провідні українські педагоги, зокрема О. Духнович, І. Огієнко, Ю. Дзерович, П. Холодний, І. Бажанський, С. Русова, А. Волошин, Г. Ващенко, В. Сухомлинський та інші. Життя молодших школярів повинно будуватися з урахуванням народних традицій трудового, родинно-сімейного, морально-естетичного та духовного виховання.

Народознавчий підхід в освітньому процесі сприяє формуванню загальнолюдської моралі, готовності виконувати заповіді батьків. Використання досвіду, накопиченого попередніми поколіннями, допомагає впроваджувати в освітній процес усе цінне з народної мудрості, активно залучати школярів до засвоєння спадщини свого народу, адже дитина, позбавлена можливості спиратися на досвід людства, не може розвиватись повноцінно. Засобом фіксування та акумуляції соціально-ціннісного досвіду старших поколінь є фольклор.

У сучасних умовах розвитку школи необхідність та важливість використання народознавчого матеріалу в системі освітньої роботи не викликає сумнівів як у вчених, так і у вчителів-практиків. Це знайшло відображення і в чинних навчальних програмах. Зокрема, в пояснювальній записці до програми з курсу «Природознавство» зазначається, що його метою є сприяти формуванню в учнів потреби до пізнання світу і людини в ньому; засвоєнню духовних цінностей у екологічній, пізнавальній, моральній, емоційній, естетичній сферах [53, с. 246]. Цей курс передбачає створення передумов для усвідомленого сприймання і засвоєння соціальних, морально-

правових норм, історичних, національно–культурних традицій українського народу. Проте практична реалізація цієї вимоги в педагогічному досвіді вчителів початкової школи зустрічає перешкоди. Це зумовлене багатьма причинами, серед яких основними, на наш погляд, є недостатня розробка науково–теоретичних основ народознавства в початковій школі та брак науково обґрунтованих методичних рекомендацій щодо використання на уроках природознавства народознавчого матеріалу.

Оскільки підручники з курсу «Природознавство» є єдиними для всієї України, то вони не можуть повністю відобразити регіональні особливості кожної області, кожного району. Тому виникає протиріччя між необхідністю вивчення природи і національно–культурних традицій своєї області, з однієї сторони, та змістом підручників, з іншої. Для виходу з цієї ситуації вчителю початкової школи необхідно підібрати народознавчий матеріал про історію, культуру та природу своєї області, який доцільно використовувати на уроках під час вивчення нового матеріалу.

Проблема відродження національної культури і шляхи її реалізації в закладі загальної середньої освіти розробляється на сучасному етапі багатьма дослідниками (М. Стельмахович, Ю. Руденко, П. Ігнатенко, В. Стрілько, Н. Сивачук, К. Чорна, О. Любар, Д. Федоренко та ін.). Проте слід зазначити, що проблема використання народознавчого матеріалу під час вивчення природознавства висвітлена недостатньо й потребує удосконалення її змістової та методичної сторін з урахуванням сучасних вимог, які ставить реформування системи освіти в Україні.

Таким чином, актуальність проблеми технології використання народознавчого матеріалу на уроках природознавства зумовлена переходом початкової школи на нові навчальні програми та недостатньою кількістю в підручниках навчального народознавчого матеріалу. Разом з тим, аналіз результатів цілеспрямованих спостережень уроків природознавства, свідчить про те, що народознавчий матеріал, як правило, використовується епізодично, без детально розробленої методики його опрацювання. Недоліки

у використанні народознавчого матеріалу в початковій школі та необхідність методичного удосконалення його застосування визначили вибір **теми дипломної роботи**: «Технології використання народознавчого матеріалу на уроках природознавства в початковій школі».

Об'єкт дослідження – процес вивчення природознавства в 2 класі.

Предметом дослідження є відбір народознавчого матеріалу для уроків природознавства в 2 класі та технологія його використання на уроках.

Мета дослідження – визначити теоретичні аспекти проблеми реалізації народознавчого принципу навчання в початковій школі та розкрити технологію використання народознавчого матеріалу на уроках природознавства в 2 класі.

Гіпотеза дослідження – результативність засвоєння учнями природничих знань значно покращиться, якщо на уроках природознавства в початковій школі систематично, цілеспрямовано й послідовно використовувати технологію використання народознавчого матеріалу.

Для розкриття теми і реалізації мети дослідження у дипломній роботі вирішувались такі **завдання**:

1. Охарактеризувати види народознавчого матеріалу, який доцільно використовувати на уроках природознавства в початковій школі.
2. Проаналізувати сучасний стан розвитку проблеми дослідження з точки зору використання народознавчого матеріалу в освітньому процесі.
3. Визначити технологію ефективного використання народознавчого матеріалу в початковій школі.
4. Здійснити відбір народознавчого матеріалу для уроків природознавства в 2 класі.
5. Експериментально перевірити вплив технології використання народознавчого матеріалу на рівень навчальних досягнень учнів із природознавства.

Дослідження виконувалось упродовж 2018–2019 навчального року.

Для досягнення поставленої мети, вирішення завдань і перевірки сформульованої гіпотези ми використали комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження: теоретичних:** аналіз психолого–педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження, вивчення і аналіз нормативної документації, аналіз письмових та усних відповідей, контрольних робіт, діяльності учнів;

–*емпіричних:* спостереження за освітнім процесом, анкетування учнів, бесіди з ними, що сприяло вивченню стану проблеми в практиці роботи закладу загальної середньої освіти; педагогічний експеримент із статистичним аналізом його результатів;

Теоретико–методологічну основу дослідження становлять загальні наукові положення теорії пізнання про загальний зв'язок і взаємообумовленість явищ навколишньої дійсності; про процес сприймання та засвоєння особистістю наукових понять; про формування умінь і навичок розумової діяльності; про взаємозв'язок теорії і практики; висновки й положення вітчизняних та зарубіжних учених із досліджуваної проблеми; ідеї сучасних концепцій навчання і нових педагогічних технологій.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на наукових і науково-практичних конференціях, семінарах – III Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (17-18 квітня 2019 р., м. Вінниця) «Теоретичні основи використання народознавчого матеріалу на інтегрованих уроках «Я досліджую світ»; науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2018-2019 навчальному році (24-25 квітня 2019 року) «Формування природознавствчої компетентності майбутніх учителів початкової школи в умовах реформування освіти»; Всеукраїнській науково-практичній конференції «Технології виховання і розвитку дітей в умовах сучасного закладу дошкільної освіти» (26 вересня 2019 року, Кам'янець-Подільський) «Вивчення природних явищ на уроках природознавства в початковій школі засобами

народознавчого матеріалу»; III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії» (23-24 жовтня 2019 року. Кам'янець-Подільський, 2019) «Формування природознавчої компетентності здобувачів освіти засобами народознавчого матеріалу»; Всеукраїнській інтернет-конференції «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи» (24-25 жовтня 2019 року, м. Кам'янець-Подільський) «Народознавчий матеріал як засіб вивчення природних явищ на уроках природознавства в початковій школі»; Всеукраїнській студентській науково-практичній інтернет-конференції «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» (24-25 жовтня 2019 р., Івано-Франківськ) «Технології використання народознавчого матеріалу на уроках природознавства в Новій українській школі».

Результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2018–2019, 2019-2020 н.рр.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в статті: «Використання відомостей народного календаря на уроках природознавства» у збірнику наукових праць студентів і магістрантів педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2019).

Структура дипломної роботи. Робота складається з двох розділів, шести підрозділів, списку використаних джерел, додатків.

База дослідження. Дунаєвецький навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа І-ІІІ ст., гімназія» Дунаєвецької районної ради Хмельницької області, м. Дунаївці, Дунаєвецький район, Хмельницька область.

ВИСНОВКИ

1. Під технологією використання народознавчого матеріалу на уроках природознавства ми розуміємо особливу психолого-педагогічну систему навчання природознавства, що включає компоненти процесу навчання, структуру процесу навчання, зміст природознавства як навчального предмета, педагогічну мету навчання природознавства, діяльність учителя в процесі навчання й використання народознавчого матеріалу.

2. Використання елементів народознавства в окремих видах роботи дуже важливе на сучасному етапі. Дітей треба навчити не просто спостерігати, а й бачити, чути цей бентежний світ, щоб вони відчували потребу пильно придивлятися до навколишнього, помічати поруч дивне й загадкове, приховане від лінивого ока, використовуючи при цьому народний календар. І всього цього можна досягти, використовуючи елементи народознавства. Кожен народ, нація протягом багатьох віків виробили власну духовність, якою має оволодіти дитина в сім'ї, дитсадку, школі й далі – у вузі. Народною духовністю повинні бути пройняті всі навчальні предмети і навчальні заходи. Лише за таких умов підростаюче покоління стає народом своєї країни, нацією.

Нині діти опановують зразки національної культури. Використовуючи народознавчий матеріал на уроках природознавства, можна цікаво збагатити, урізноманітнити програмовий матеріал.

Народознавчий підхід в освітньому процесі сприяє формуванню загальнолюдської моралі, готовності виконувати заповіді батьків. Використання досвіду, накопиченого попередніми поколіннями, допомагає впроваджувати в освітній процес все цінне з народної мудрості, активно залучати школярів до засвоєння спадщини свого народу, адже дитина, позбавлена можливості спиратися на досвід людства, не може розвиватись повноцінно.

Особливого значення ця проблема набуває в початковій школі. Адже добре відомо, що діти цього віку відрізняються підвищеною емоційністю, яскравим сприйманням навколишнього, що створює сприятливі умови для залучення їх до вивчення історії народу.

Розбудовуючи національний заклад загальної середньої освіти, необхідно враховувати надбання освіти інших країн, і насамперед, наш національний скарб – етнопедагогіку, педагогічну спадщину Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Грушевського, І. Огієнка, Г. Ващенко, С. Єфремова та інших, пошуки вчителів, учених.

Наукою і багатовіковою практикою переконливо доведено, що українська школа справді національна тоді, коли ґрунтується на українській етнопедагогіці, українській національній системі впливу на формування особистості й за орієнтаційний еталон має народні чесноти, норми християнської моралі, гармонію родинно-громадсько-шкільного виховання. Життя молодших школярів повинно будуватися з урахуванням народних традицій трудового, родинно-сімейного, морально-естетичного та духовного виховання. Такої точки зору дотримувались провідні українські педагоги, зокрема К. Ушинський, О. Духнович, І. Огієнко, Ю. Дзерович, П. Холодний, І. Бажанський, С. Русова, А. Волошин, Г. Ващенко, В. Сухомлинський.

Використання елементів народознавства на уроках та в позакласній роботі забезпечує всебічне і глибоке засвоєння учнями всього культурно-історичного шляху розвитку рідного народу. Розкриття навчального матеріалу всіх основ наук, змісту освіти в народознавчому аспекті створює сприятливі умови для виховання високоморальної особистості, повноправного господаря країни, палкого патріота й інтернаціоналіста. діяльності відіграє важливу роль у формуванні національної української культури.

3. Використання народознавчого матеріалу на уроках природознавства дає змогу вчителю формувати у молодших школярів інтерес до природи, історії, культури і традицій рідного краю, розвивати морально-естетичні

почуття, привчати учнів шанобливо ставитись до природи, людей, історичних пам'яток. У численних прислів'ях, приказках, обрядах відображено досвід поколінь, норми і правила поведінки. Пісні, легенди, прикмети, повір'я засвідчують поетичне сприймання навколишнього світу, що є досить характерним для українського народу.

4. Проаналізувавши чинні навчальні програми та підручники із навчального курсу «Природознавство», ми з'ясували, що в курсі народні знання інтегровані з природничими та суспільними, проте включені вони в зміст курсу *фрагментарно, без певної системи*.

5. На основі вивчення педагогічної та методичної літератури ми визначили сукупність взаємопов'язаних педагогічних умов, дотримання яких буде сприяти ефективності використання народознавчого матеріалу на уроках природознавства в початковій школі. До таких **умов** належать:

- у процесі добору народознавчого матеріалу необхідно дотримуватись критеріїв доступності, багатофункціональності, емоційної насиченості та особистісної значущості його для учнів;
- використання народознавчого матеріалу в навчальному процесі має здійснюватися систематично та цілеспрямовано;
- під час розробки методики використання народознавчого матеріалу необхідно враховувати вікові особливості молодших школярів, специфіку навчального предмету природознавство і спиратися на пізнавальну активність учнів.

6. На основі аналізу навчальної програми курсу «Природознавство», ми здійснили відбір народознавчого матеріалу до уроків в 2 класі. Під час відбору матеріалу ми враховували, що підготовка і проведення уроків «Природознавство» із використанням народознавчого матеріалу повинні включати такі етапи:

- ретельний аналіз змісту теми, що вивчається, з точки зору можливостей використання народознавчого матеріалу;
- добір до теми необхідного народознавчого матеріалу;

- визначення, з якою метою буде застосовуватися народознавчий матеріал;
- визначення етапу уроку, на якому доцільно використати народознавчий матеріал.

7. Для перевірки гіпотези, що результативність засвоєння учнями природничих знань значно покращиться, якщо на уроках природознавства в початковій школі систематично, цілеспрямовано й послідовно використовувати народознавчий матеріал, ми провели експериментальне дослідження впродовж 2018–2019 навчального року на базі Дунаєвецького навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа I–III ст., гімназія» Дунаєвецької районної ради Хмельницької області, м. Дунаївці, Дунаєвецький район, Хмельницька область.

У контрольному класі освітній процес здійснювався за традиційною методикою, а для проведення уроків в експериментальному класі нами було підібрано народознавчий матеріал до тем, що вивчалися. За допомогою різноманітних жанрів фольклору (загадки, легенди, народні ігри, казки, скоромовки, прислів'я та приказки) ми намагались ознайомити учнів з історією, культурою, традиціями і звичаями українського народу, поведінкою, способом життя тварин, показати, яку користь приносять рослини, тварини людям, узагальнити знання учнів про взаємозв'язки в природі, розвивати у дітей мислення, увагу, спостережливість, любов до природи тощо.

Результати експериментального навчання дали змогу обґрунтувати його ефективність. Загалом під час аналізу результатів формувального експерименту виявилось, що наприкінці вивчення курсу природознавство в 2 класі рівень навчальних досягнень учнів експериментального класу вищий, ніж учнів контрольного класу. Зокрема, високого рівня навчальних досягнень в експериментальному класі досягли 22,7% учнів, а в контрольному – 14,2%. Крім того, низький рівень знань в експериментальному класі досягли 11,4 % учнів, а в контрольному класі цей показник становив 21,2%.

8. Таким чином, систематичне, послідовне і цілеспрямоване використання народознавчого матеріалу на уроках природознавства, в позакласній роботі сприяє удосконаленню відповідних знань, умінь і навичок молодших школярів, зацікавлює учнів і формує позитивну навчальну мотивацію, допомагає учням зосередити увагу на фактах, подіях і явищах оточуючої дійсності, сприяючи тим самим формуванню правильних уявлень і понять, з яких складаються усвідомлені й міцні знання про навколишній світ. У невимушеній обстановці діти набувають знань, які нагромадив наш народ протягом усього свого розвитку. Разом з тим, встановлено, що систематичне використання народознавчого матеріалу на уроках природознавства сприяє позитивному ставленню учнів до цього навчального предмета та підвищенню інтересу школярів до вивчення історії, культури, природи і традицій рідного краю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байбара Т.М. Методика навчання природознавства початкових класів: навч. посіб. ; Міжн. фонд «Відродження». Київ : Веселка, 2010. 334 с.
2. Бібік Н. М., Большакова І. О., Пристінська М. С. Я досліджую світ. 1 клас. Навчальний зошит : У 4 ч. Харків : Вид-во «Ранок», 2017.
3. Барвистий світ навколо нас. Методичний посібник з питань екологічного виховання. Тернопіль : Мальва. ОСО, 2007.
4. Бібік Н.М. До відродження традицій – через інтерес дитини // Початкова школа. 1995. № 3. С.16–18.
5. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Особливості змісту й методики інтегрованого курсу «Природознавство» // Навчання і виховання учнів 2 класу. Київ : Початкова школа, 2003. С.384–411.
6. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Природознавство. Віконечко: Підручник для 1 класу. Київ : Генеза, 2007. 112 с.
7. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Природознавство: Підручник для 2 класу. Київ : Форум, 2002. 144 с.
8. Біда О.А. Природознавство і сільськогосподарська праця: Методика викладання. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2000. С.321–333.
9. Вакалюк П.Г. Оповіді про дерева. Київ : Урожай, 1991. 108 с.
10. Волкова Н.П. Педагогіка : посіб. для студ. вищих навч. закладів / Н.П. Волкова. Київ: Академія, 2001. 576 с.
11. Волкова С.В. Український фольклор у контексті формування морально–ціннісних орієнтацій особистості // Педагогічні науки. Збірник наукових праць. Вип.34. Херсон : ХДУ, 2003. С.132–136.
12. Володарська М. О. Природознавство. 2 клас (за підручником І. В. Грущинської). Харків : Основа, 2013. 144 с.
13. Воспитание и развитие детей в процессе обучения природоведению: Из опыта работы / Сост. Л.Ф. Мельчаков. Москва : Просвещение, 1981. 158 с.

14. Вострікова Л.Д. Роль фольклору в процесі національного виховання особистості // Педагогічні науки. Збірник наукових праць. Вип.34. Херсон : ХДУ, 2003. С.136–141.
15. Гезей О.М., Мельник С.А., Покроєва Л.Д. Сучасний урок у Новій українській школі: навчально-методичний посібник ; за заг. ред Л.Д. Покроєвої. Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2018. 112 с.
16. Горленко В.Ф., Раулко В.І. Народні знання і світоглядні уявлення українців // Радянська школа. 1991. № 1. С.29–38.
17. Горощенко В.П., Степанов И.А. Методика преподавания природоведения. Москва : Просвещение, 1978. 224 с.
18. Гагарін М. Критерії добору української народної казки для виховання морально–естетичних почуттів // Початкова школа. 2006. № 1. С.55–58.
19. Гільберг Т.Г., Сак Т.В. Природознавство : підруч. для 2-го кл. загальноосвіт. навч.закл. Київ : Генеза, 2012. 160 с.
20. Грущинська І.В. Природознавство : підруч. для 2-го кл. загальноосвіт. навч.закл. Київ : «Освіта», 2013. 176 с.
21. Грущинська І. Реалізація українознавчого принципу у процесі навчання // Початкова школа. 2004. № 1. С.28–31.
22. Дем'янюк Т.Д. Зміст та методика народознавчої роботи в сучасній школі. Київ, 1996. 106 с.
23. Державний стандарт початкової загальної освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р., № 462. URL : <http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/derj-standart-pochatk-new.pdf>. (дата звернення: 08.10.2018).
24. Державний стандарт початкової освіти. URL : <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novuj-derzhstandart-poc-hatkovoyi-osvity-dokument/> (дата звернення: 01.11.2018).
25. Довженок Г.В. Український дитячий фольклор. Київ : Наукова думка, 1984. 470 с.

26. Екологічне виховання учнів молодших класів на українських народних традиціях: Методичні рекомендації для вчителів початкової школи / Укл. Л.М. Різник. Київ : ІСДО, 1994. 64 с.
27. Ємець А., Шапка О. Українські літературні загадки в початковій школі // Початкова школа. 2006. № 5. С.42–46.
28. Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення в закладах загальної середньої освіти навчальних предметів та організації освітнього процесу у 2019/2020 навчальному році: початкова школа. URL: http://ru.osvita.ua/doc/files/news/650/65024/Pochatkova_shkola_metodichni_rekomendaciyi_2.docx.
29. Жаркова І.І., Мечник Л.А. Природознавство. Зошит для 2 класу. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. 48 с.
30. Зайцева В.Ю. Ігровий калейдоскоп. Тернопіль : підручники і посібники, 2008. 64 с.
31. Загрева В.Я. Народознавство в навчально-виховному процесі // Початкова школа. 1995. № 5–6. С.13–19.
32. Запереченко Н. Цікаві завдання з природознавства // Початкова школа. 2006. № 1. С.28–30.
33. Запорожан З. Є. Екологія в початковій школі. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, 2005. 252 с.
34. Іваницька А.І. Українська музична фольклористика (методологія і методика). Київ : Заповіт, 1997. 391 с.
35. Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення в закладах загальної середньої освіти навчальних предметів та організації освітнього процесу у 2018/2019 навчальному році. / додаток до листа МОН України від 03.07 2018 р. № 1/9- 415. URL : <http://mon.gov.ua>.
36. Клепач Н. Використання народознавчого матеріалу на уроках навчання грамоти // Початкова школа. 2004. № 11. С.6–8.
37. Концепція «Нова українська школа». URL: <http://nus.org.ua> (дата звернення: 1.02.2019).

38. Коровин А.И., Коровина О.Н. Календарь природы // Биология в школе. 1991. № 1–4.
39. Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчик З.О. Основи національного виховання: концептуальні положення. Київ : Інформ.–вид. центр «Київ», 1993. 108 с.
40. Кузьмич Л.В. Цікавий додатковий матеріал для уроків природознавства // Розкажіть онуку. 2005. № 19–20. С.69–71.
41. Кукалець М. В. Методика викладання природознавства у початковій школі : навчально-методичний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання студентів спец. Початкова освіта. Рек МОН. Львів : Новий Світ - 2000, 2013. 222 с.
42. Кучинський М.В. Роль усної народної творчості у розвитку молодших школярів // Початкова школа. 1993. № 1. С.8–13.
43. Миронов А.В. Методика изучения окружающего мира в начальных классах. Москва : Педагогическое общество России, 2002. 360 с.
44. Міщенко М. Дивосвіт. Київ : Веселка, 1990. 205 с.
45. Нарочна Л.К., Ковальчук Г.В., Гончарова К.Д. Методика викладання природознавства в початкових класах. Київ: Вища школа, 1990. 302 с.
46. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL : <http://mon.gov.ua>.
47. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
48. Павлюк С. П. Українське народознавство: навч. посіб. 3–тє вид., випр. Київ : Знання, 2006. 568 с.
49. Парнюк М.О. Народні прикмети і передбачення. Київ : Наукова думка, 1975. 128 с.
50. Похила Л.С., Степанюк А.В., Яцук Г.Ф. Народна мудрість та її використання в процесі вивчення біології (розділ «Рослини»). Тернопіль, 1992. 89 с.

51. Початкова освіта : Методичні рекомендації щодо використання в освітньому процесі типової освітньої програми для 1 класів закладів загальної середньої освіти; типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (колективу авторів під керівництвом О. Я. Савченко); методичні коментарі провідних науковців Інституту педагогіки НАПН України щодо впровадження ідей Нової української школи в початковій освіті. Київ : УОВЦ «Оріон», 2018. 160 с.
52. Програма з народознавства // Початкова школа. 1990. № 8, 9, 10.
53. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalniprogrami/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (дата зверення: 14 березня 2019 р.).
54. Репа Н.О. Значення народознавства у вихованні культури школярів // Початкова школа. 1993. № 4. С.39–41.
55. Рощин А.Н. Сам себе синоптик. Київ: Радянська школа, 1990. 195 с.
56. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах. Київ : Магістр–S, 1997. 256 с.
57. Сивачук Н. Виховний потенціал українських народних колискових пісень // Початкова школа. 2006. № 1. С.51–55.
58. Сидоренко Н., Веснянко Л. Уроки з курсу «Природознавство» в 2 класі // Початкова школа. 2007. № 3. С. 36–37.
59. Синцова А.А. Использование на уроках элементов устного народного творчества // Начальная школа. 1996. № 5. С.15–19.
60. Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи / За ред. Д.О. Тхоржевського. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1999. 294 с.
61. Скуратівський В.Т. Місяцелік: Український народний календар. Київ : Мистецтво, 1993.
62. Стельмахович М.Г. Етнопедагогічні основи вивчення народознавства в школі // Початкова школа. 1990. № 12. С.2–8.
63. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. Київ : Вища школа, 1992. 312 с.

64. Ступак Ю.П. Виховне значення українського фольклору. Київ : Радянська Україна, 1960. 32 с.
65. Сухомлинська О.В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи // Шлях освіти. 1996. № 1. С.24–27.
66. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Київ : Радянська школа, 1988. 272 с.
67. Типова освітня програма під керівництвом Р.Б. Шияна. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20sered-nya/programy-1-4-klas/nush/tipovaosvitnyaprograma1.doc> (дата звернення: 1.02.2019).
68. Типова освітня програма розроблена під керівництвом О.Я. Савченко. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/nush/04/11/1tipova-osvit-nya-programa-rozroblena-pid-kerivnitstvom-oya-savchenko.doc>(дата звернення: 1.02.2019).
69. Українське народознавство / Г. С. Лозко. Вид. 5-те зі змінами та доповн. Тернопіль : Мандрівець, 2011. 512 с.
70. Хренов Л.С. Народные приметы и календарь. Москва : Агропромиздат, 1991. 64 с.
71. Черуха З.В., Давидюк Л.П. Українська етнопедагогіка. Рівне, 1995. 68 с.
72. Шевченко Н. Уроки з природознавства // Початкова школа. 2007. № 10. С.37–39.
73. Школьна З.І., Іващенко В.А. Обрядові свята весни // Початкова школа. 1993. № 4. С.24–26.
74. Щур–Храплива Л. Українські народні звичаї в сучасному побуті. Львів: Фенікс, 1990.
75. Юрович В. Фольклор про природу як засіб підвищення ефективності уроків природознавства // Початкова школа. 2005. № 6. С.34–38.